

Między WSTYDEM a LĘKIEM

Przegląd wybranych modeli kognitywnych WSTYDU w języku litewskim (na podstawie danych tekstowych)

MONIKA BOGDZEVIČ,

UNIwersytet Wileński, 05.07.2019

O konceptach uczuć – co i jak badamy?

Zadaniem językoznawstwa nie jest zbadanie uczuć *per se*, lecz tego, co utrwaliło się w znaczeniach ich nazw oraz w stosowanych przez ludzi technikach relacjonowania i mówienia o uczuciach.

Jednym z głównych celów stawianych w badaniach nad nazwami uczuć jest próba dotarcia do sposobu rozumienia i ewaluacji kryjących się pod nimi stanów emocjonalnych oraz wiążących się z nimi doświadczeń.

Celowi temu służy rekonstrukcja pojęciowych reprezentacji poszczególnych kategorii uczuć, m.in. z wykorzystaniem zaproponowanych przez kognitywistów amerykańskich modeli kognitywnych (ang. *cognitive models*) czy używając terminologii prof. J. Bartmińskiego – profili wyobrażenia bazowego przedmiotu.

Elementy prototypowego scenariusza WSTYDU

PODMIOT wstydu

SPRAWCA wstydu

SĘDZIA wydający OCENĘ

PRZYCZYNA wstydu

UCZUCIE lub CECHA osobowości

OBJAWY

Tło emocjonalne – uczucia towarzyszące

Definicje *wstydu* w ogólnych słownikach języka litewskiego

LKŽ, DLKŽ:

gėda

- 1) negarbė, sarmata (hańba, sromota)
- 2) išoriniai lyties organai (narządy płciowe)

sarmata

- 1) nemalonus jausmas, padarius smerkiamą veiksmą, negerai pasielgus, pasakius, gėda (przykre uczucie spowodowane niewłaściwym zachowaniem, srom)
- 2) lyties organai (narządy płciowe)

SŁOWNIK SYNONIMÓW:

gėda

srom, hańba, dyshonor, znieśławienie, upokorzenie, uniżenie, zniewaga, konsternacja, kompromitacja, konfuzja, ambaras, nieśmiałość,

wstydzić (się)

wstydzić się, sromać się, czuć onieśmielenie, czuć skrępowanie, czuć konsternację, czerwienić się, gotować raki, nie mieć gdzie podziąć oczu

zawstydząć (znieśławiać)

2. poniżyć, gwałcić

wstydliwy

1. skromny; 2. haniebny

Pole leksykalno-semantyczne *wstydu*

GĖDA (WSTYD)

NEGARBĖ (POHAŃBIENIE)

NEŠLOVĖ (ZNIESŁAWIENIE)

PAŽEMINIMAS (UPOKORZENIE)

(IŠ)NIEKINIMAS (UPODLENIE)

DERGIMAS (OBRAZA)

ŠMEIŽIMAS (OSZCZERSTWO)

DROVA (NIEŚMIAŁOŚĆ / ONIEŚMIELENIE)

SARMATA (SROM)

SUSIVARŽYMAS (SKRĘPOWANIE)

NEGANDA (DYSHONOR)

AKIBROKŠTAS (INFAMIA)

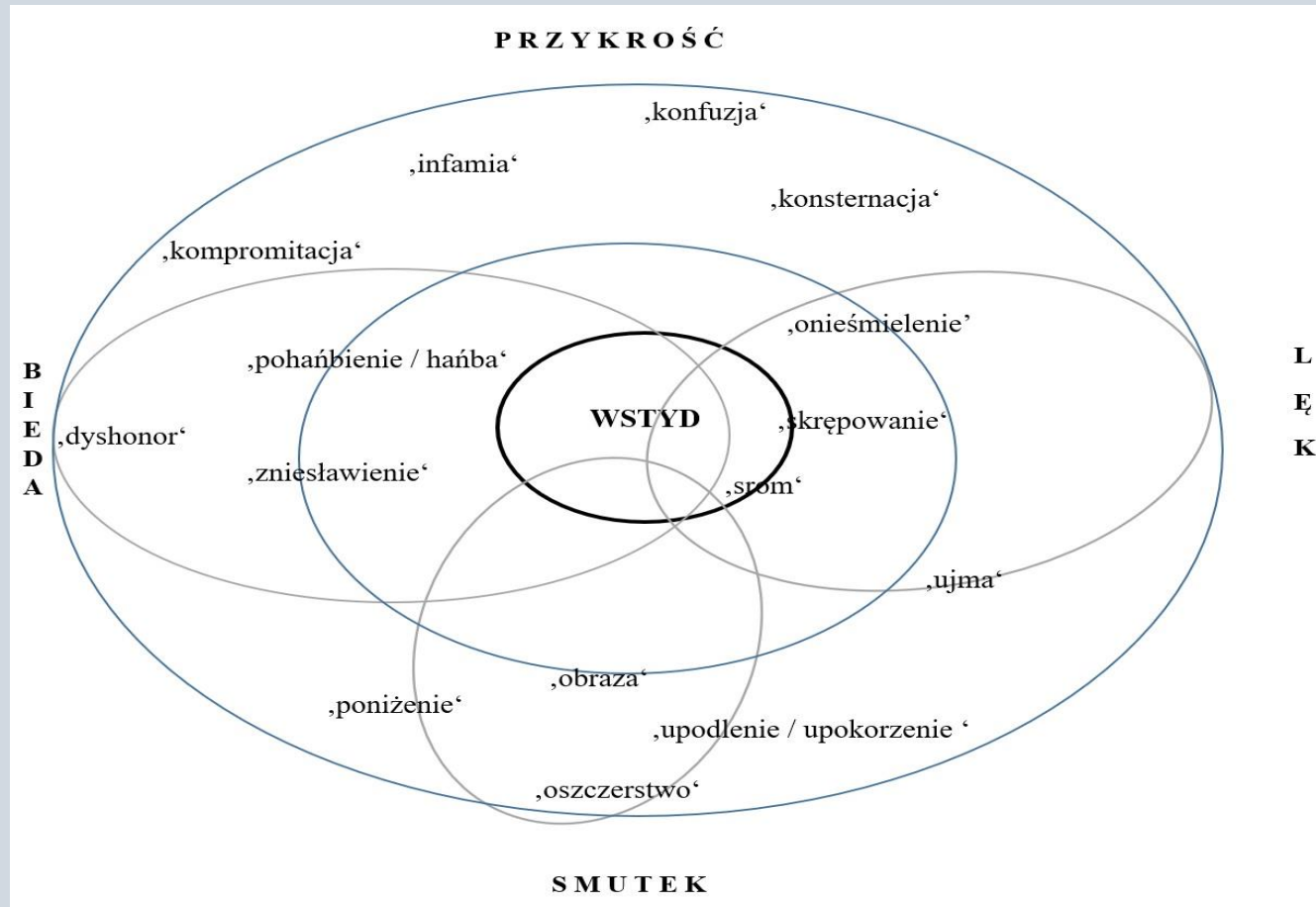
AKIKAISTIS (KONSTERNACJA)

KOMPROMITACIJA (KOMPROMITACJA)

KONFŪZAS (KONFUZJA)

NUOMENTAS (UJMA)

Pole leksykalno-semantyczne *wstydu*

WSTYD a LĘK w słownikach jęz. litewskiego

LKŽ, DLKŽ:

neganda

- 1) bieda, nieszczęście
- 2) lęk, niepokój
- 3) wstyd, hańba

drova

- 1) nieśmiałość, wstyd

LKŽ, DLKŽ:

Nieko to nesigėdėdami nei bijodamiesi.
Bez wstydu i lęku.

Jis tiesiog bijojo, kad kostiumas išeis blogas, bijojo
apsigėdinti.

*On po prostu się bał, że nie uda mu się uszyć
kostiumu, że kostium będzie niedobry. Bał się
ośmieszyć.*

Modele pojęciowe WSTYDU (i)

WSTYD LĘKU, BOJAŻNI

*Vižanskaja, be įprastų žodelių "toda" ir "beseder", šuoliais nuo jos bėgančiu ivritu nieko negalėjo išstarti. Jos vietoje kiekvienas bijotų. Bijoti ne **gėda**, o naudinga. Baimė - gyvenimo sargas. (Grigorijus Kanovičius, Našlių kelionės: apysakos ir nepramanyti apsakymai, 2004)*

[Poza zwykłymi wyrazami „toda” i „beseder”, Wizanskaja nie potrafiła niczego wymówić po hebrajsku. Na jej miejscu każdy by się bał. Nie wstyd się bać. A nawet korzyść. Lęk – stróż życia]

Modele pojęciowe WSTYDU (ii)

WSTYD PRYZNANIA SIĘ DO LĘKÓW I NIEPOKOJU

*Ir baimė, ir mįslė. Pavydas, ne pavydas... O vis dėlto kažkoks nerimo kirminas pasikniso po širdim. Net **gėda** prisipažinti. Reikia kažką daryti, kad Aurimas nepanikuotų ir nepriiminėtų tokių radikalių sprendimų dėl Jono-Helmerio suporavimo su Nora-Živile... Kas nežino, kad Jonas mirtinai įsispoksojęs į Žvilę, o ši jam abejinga? (Pranas Treinys, Aktorė, 2001)*

[I wstyd, i strach. Zazdrość, nie zazdrość... A jednak jakiś pasożyt niepokoju drąży od wewnątrz. Nawet wstyd się przyznać. Trzeba coś począć, by Aurimas przestał panikować i nie podejmował pochopnych decyzji w sprawie zeswatań Jana-Helmera z Norą-Żwilę... Któż tego nie wie, że Jan wpatrzony w Žvilę jak w obrazek, bez wzajemności]

Modele pojęciowe WSTYDU (iii)

WSTYD PRYZNANIA SIĘ DO LĘKÓW I NIEPOKOJU

*Mano manymu, mūsų visuomenės žmogaus prigimtis smarkiai deformuota. Vieni tapo grobuonimis, kiti – žolėdžiais. Bet ir tuos, ir anuos valdo baimė. – Baimė? Aš, tarkim, nieko nebijau! – Bijai! Tik nenori prisipažinti. Tau **gėda** prieš save. O man negėda! Bijau tamsos, bijau nepažįstamų žmonių, bijau žurnalo redaktoriaus, bijau skyriaus vedėjo, buhalterės, netgi valytojos. Bijau bet kokios valdžios, milicijos, saugumo, komunistų partijos, cenzūros, nes jų paskirtis yra gąsdinti žmogų, priversti vienaip ar kitaip elgtis (Petras Venclova, Teateinie meilės karalystė, 2002)*

[Moim zdaniem, społeczna natura współczesnego człowieka jest wielce zdeformowana. Jedni są grabieżcami, inni – trawojadami. Ale jedni i drudzy są owładnięci strachem. – Strachem? Otóż ja, na przykład, niczego się nie boję! – Boisz! Tylko nie chcesz się do tego przyznać. Jest Ci wstyd przed samym sobą! A ja się nie wstydzę! Boję się ciemności, boję się obcych ludzi, boję się redaktora czasopisma, boję się kierownika wydziału, księgowej, cenzury, bo ich zadaniem jest zastraszanie ludzi, zmuszanie ich do postępowania w taki lub inny sposób]

Modele pojęciowe WSTYDU (iv)

WSTYD NIEŚMIAŁOŚCI, BRAKU ODWAGI

*Bet tėvas nė girdėti nenorėjo apie aviaciją. Marius nusileido. Ir nuo tada jam tapo gėda net susitikti Aistę , kad sakalo ji nepavadintų varna! **Gėda**, kad neišdrįso apginti savo svajonės, kaip motina kadaise gynė nuo išniekinimo milžinkapj. (Kazimieras Zalensas, Sudrumstas šaltinis: apysakos, apsakymai, apybraiža, 2004)*

[Ale ojciec nie chciał nawet słyszeć o awiacji. Marius ustąpił. I od tego momentu wstyd mu było przed Aistę. Wstyd, że orzeł wroną zostanie okrzyknięty. Wstyd, że nie odważył się obronić swoich marzeń, jak matka niegdyś obroniła od zniewagi grobowiec]

*Kai kam net **gėda** pasidarė dėl savo bailumo (Ričardas Kalytis, Juodanugarių laikai, 2002)
[Ktoś się nawet zawstydził własnej nieśmiałości]*

Modele pojęciowe WSTYDU (v)

WSTYD CZYNÓW SPOWODOWANYCH BRAKIEM ODWAGI

*Valė tik verkia, niršta ir kerta žodžiais. - Ir tu baily, ir aš... **Gėda** net prisimint, kad mes pogrindy veikėm! Kovotojai! Bailiai bėgliai, o ne kovotojai!* (Alė Rūta, Vargingos tėvynės vaikai, 2000)
[Wala tylko się wścieka, płacze i odcina słowami. – I ty jesteś tchórzem, i ja... Wstyd sobie przypomnieć, że działaliśmy w podziemiach! Walczący! Tchórze uciekinierzy, a nie walczący!]

WSTYD PRZED ZADAWANIEM ZAPYTANIA (NIEPOSIADANIA WIEDZY)

*Mūsų šūkis buvo "Laisvė ir klestėjimas!". Ar jie ketino tuos dalykus iš mūsų atimti? Norėjosi apie tai su kuo nors pasikalbėti, bet man buvo **gėda** klausti, kita vertus, visi jau miegojo, blogas laikas pašnekesiams.* (Tomas Saulius Kundrotas, Meilė pagal Juozapą: apsakymai, 2004)
[Nasze motto brzmiało „Wolność i rozwój!”. Czy oni chcieli pozbawić nas tych pojęć? Bardzo chciałem z kimś o tym porozmawiać, ale wstydziłem się zapytać, z innej strony, wszyscy już spali, nieodpowiedni czas na pogaduszki]

Modele pojęciowe WSTYDU (vi)

WSTYD NIEDOSKONAŁOŚCI

*Aš išvariau jį iš namų, nes gėda – sūnus kitoks nei visi. Paskui tu išvarei, nes brolis susirgo gėdinga liga. – Taip, taip. Man **gėda**. Gėda. Gėda... (Anie Bordeaux, 42, 2006)*

[Wygoniłem go z domu, bo wstyd – syn nie taki jak inni. Później ty wygoniłaś, bo brat złapał wstydliwą chorobę. – Tak, tak. Jest mi wstyd. Wstyd. Wstyd...]

*z publicystyki:

*Nes nieko neuždirbus gėda grįžti į namus ir pažvelgti į akis žmonai ir vaikams.
[Bo wstyd wrócić do domu bez pieniędzy i spojrzeć w oczy żonie i dzieciom]*

Modele pojęciowe WSTYDU (vii)

WSTYD (LĘK) PRZED SPOWODOWANIEM ZŁOŚCI

*jai nevalia jeiti j Dievo namus su savo didžiaja nuodėme, jai **gėda**, nepagarba pasirodyti
bažnyčioje su savo baisia apranga, baugu užrūstinti žmones, kunigą [...]*

*[bo jej niewolno wstąpić do domu Bożego ze swoim ciężkim grzechem, jej wstyd i hańba zjawić
się w kościele w tym haniebnie brzydkim ubraniu, strach rozzłościć ludzi, księdza [...]]*

Podsumowanie

W języku litewskim GĖDA jawi się przede wszystkim jako nieprzyjemne i (lub) niewygodne uczucie z powodu ujawnienia własnych czynów, doświadczeń, które w obliczu innego człowieka, wspólnoty, jak też w obliczu wyznawanych przez wspólnotę wartości są uważane za uchybiające godności, haniebne, znieśławiające, niechlubne, pozbawiające dobrego imienia.

Jest to uczucie powodowane obnażaniem własnego ciała i myśli, pożądań w aspekcie fizycznym, jak i metafizycznym; przyznaniem się do tego, co budzi zgorszenie.

Mimo, że z punktu widzenia psychologii lęk i strach są podstawowymi uczuciami (danymi od urodzenia), zaś wstyd uczuciem samoświadomościowym, nabywanym w procesie dojrzewania i interakcji społecznej oraz w wyniku uświadomienia posiadania własnego EGO, z materiału językowego wynika, że lęk nie raz jawi się jako podłoże wstydu, nadając mu charakter egzystencjalny.

Zmaganie się z własnym lękiem, wstyd lęków, lęk przed wstydem, wstyd z powodu lęku, wstyd i lęk przed spowodowaniem złości odzwierciedlają skomplikowaną rzeczywistość emocjonalną człowieka, jak i próbę jego egzystencjalnego zmagania się z rzeczywistością i samym sobą.

Dziękuję za uwagę!